

T. Molleman¹

De gevangenis in tijden van een pandemie

Sancties 2020/

De wereldbevolking wordt op de proef gesteld door het Coronavirus. Het vrije leven is in grote mate ingeperkt en menig thuiswerker zal in gedachten zijn situatie hebben vergeleken met een gevangenis. Nu zal de gemiddelde Nederlander over meer leefruimte beschikken dan de 10 vierkante meter van een cel, maar het is interessant te zien hoe zo veel mensen naar manieren zoeken om met de maatregelen van de overheid om te gaan. Het haalt niet altijd het mooiste in mensen naar boven, zoals egocentrisme (hamsteren en het in de wind slaan van de regeringsmaatregelen), maar dwingt ook tot creativiteit. Burgers zijn afhankelijk van de overheid als het gaat om beperkende maatregelen en beschikbare gezondheidszorg. Het valt veel mensen zwaar om zoveel mogelijk thuis te moeten blijven. De sociale omgang beperkt zich tot enkele gezinsleden en weinigen zijn gewend zoveel tijd aaneengesloten tot elkaar veroordeeld te zijn.

Veel van deze elementen zijn voor gedetineerden de dagelijkse werkelijkheid. In een penitentiaire inrichting kun je je maar beperkt bewegen en moet je je houden aan regels. Je bent in hoge mate afhankelijk van het personeel. De sociale omgang is beperkt tot een vaste groep gedetineerden en personeelsleden. Enige afwisseling daarin is bezoek, contact met vrijwilligers, advocatuur en reclassering. In deze tijd van pandemie is dat echter ook ingeperkt. Zo wordt contact met advocaten zoveel mogelijk telefonisch gedaan of via beeldbellen. In een noodzakelijk geval is het mogelijk dat een advocaat naar de inrichting komt en de cliënt, bijvoorbeeld achter glas, spreekt.

In deze bijdrage wil ik beschouwen welke gevolgen een pandemie heeft op een penitentiaire inrichting. Daarin kijk ik niet alleen naar de gevolgen voor gedetineerden, maar ook naar die voor het personeel dat hun al moeilijke vak nog eens extra verzwaard ziet. Om te beginnen zet ik kort de maatregelen op een rijtje die de Minister voor Rechtsbescherming aankondigde in zijn brief van 13 maart 2020.²

¹ Dr. T. (Toon) Molleman is vestigingsdirecteur van de PI Arnhem.

² Brief van de Minister voor rechtsbescherming van 13 maart 2020, Kamerstukken II 2019/20, 24587, 763

1. De maatregelen in het gevangeniswezen

De justitiële inrichtingen namen met ingang van 14 maart 2020 maatregelen om contacten met buiten te beperken om het coronavirus buiten de muren te houden. Alleen strikt noodzakelijke in- en uitbewegingen worden nog toegestaan. Het gedetineerdenbezoek en verloven zijn opgeschort. Veel rechtszaken staan stil, hetgeen vervoersbewegingen beperkt. De instroom wordt beperkt doordat zelfmelders niet meer worden opgeroepen. Hierdoor is in korte tijd de inzet van meerpersoonscellen aanzienlijk teruggedrongen. Verplaatsingen van gedetineerden worden alleen uitgevoerd als dat strikt noodzakelijk is; alleen om redenen van beheersing, somatische zorg, psychiatrie of rechtsgang is dat mogelijk.

Natuurlijk moet het executieve inrichtingspersoneel wel naar de inrichting komen voor de begeleiding en verzorging van de gedetineerden. Zowel centraal als lokaal zijn actieteams ingericht om alle maatregelen door te voeren en voorbereidingen te treffen voor een eventuele besmetting.

Om de gezondheid en orde te kunnen waarborgen wordt zoveel mogelijk van het dagprogramma in stand gehouden; tenminste zo lang het ziekteverzuim onder het personeel dat toelaat. Dagprogramma's zijn wel ingrijpend aangepast om in kleine groepen te kunnen werken en vermenging te voorkomen. Het uitgangspunt is dat het dagprogramma zoveel mogelijk doorgaat met inachtnaam van kleine groepen, anderhalve meter afstand en zo min mogelijk vermenging. Het programma wordt bijvoorbeeld zoveel mogelijk per ring gedraaid, zodat bij een eventuele besmetting verdere uitbreiding van het virus wordt tegengegaan door compartimentering van de populatie. Inrichtingen hebben natuurlijk goede mogelijkheden om te compartimenteren en om de naleving van isolatie te controleren.

2. Het cruciale beroep van de inrichtingswerkers

Het personeel van DJI wordt nauwelijks genoemd in de media, terwijl zij tot de cruciale beroepen behoren en absoluut in de frontlinie staan. Om de begeleiding voor gedetineerden te kunnen verzorgen staan zij dagelijks in contact met vele mensen. Het is niet gemakkelijk om de hygiënemaatregelen te handhaven in een gemeenschap waarin velen gedragsproblemen vertonen, verslaafd zijn en/of een licht verstandelijke beperking hebben. Niet onderschat mag worden wat een wijziging in het dagprogramma teweegbrengt. De veiligheid van de inrichting zit voor een groot deel in de structuur van het programma. Wie is waar op welk moment? Is er voldoende afwisseling om ledigheid en frustratie te voorkomen? Zijn de rechtsactiviteiten geborgd? Een vast dagprogramma brengt rust en duidelijkheid; iedereen weet waar hij of zij aan toe is. Als de uitgangspunten ineens wijzigen (kleine groepen, anderhalve meter afstand, geen vermenging) verandert de complete structuur.

En onvermijdelijk worden de keuzes onderliggend aan de nieuwe structuur onderwerp van discussie en moet er ge-finetuned worden waardoor de structuur vaker dan eens nog wordt aangepast. Nog belangrijker is dat voornoemde keuzes worden toegelicht en mede worden bepaald door het personeel. In een grote complexe organisatie vergt dit een enorme inspanning van management en personeel wat betreft afstemming en communicatie. Omdat de wijzigingen in zeer korte tijd zijn gerealiseerd is er een behoorlijk beroep gedaan op het aanpassingsvermogen en flexibiliteit van het personeel. Natuurlijk levert dat enige onrust en discussie op, maar vooral valt op dat er ongekende kracht uit de medewerkers komt in een crisissituatie.

De gevangenis is een vreemde plaats in pandemietijd. Terwijl doorgaans de onrust voortkomt uit de gedragingen en omstandigheden van gedetineerden, is dat nu ietwat omgedraaid. Door het stopzetten van bezoek en verlof kan het virus alleen via personeel en nieuwe inkomsten de inrichting binnenkomen. Dat zet de verhoudingen tussen personeel en gedetineerden in een ander daglicht. Ook nieuwe inkomsten worden argwanend aangekeken. Wie brengt het virus binnen?

Als directie kijk je natuurlijk doorlopend naar de gezondheid en inzetbaarheid van het personeel. De normen om thuis te blijven zijn gelijkgesteld aan het zorgpersoneel; bij koorts én luchtweg- of hoestklachten blijft men thuis, anders moet men werken. Alle inrichtingen geven extra waardering aan het personeel zoals bloemen, loftuizingen en versnaperingen. Iedere inrichting heeft een continuïteitsplan waarin staat hoe moet worden omgegaan in geval het personeelsverzuim zo hoog wordt dat het dagprogramma in het gedrang komt. Inzet van niet-executieve medewerkers en eventueel ook personeel van ketenpartners kan dan in beeld komen. Uiteindelijk kan ook de omvang van het dagprogramma ingeperkt worden. Er wordt getracht die inperking zo lang mogelijk uit te stellen ten faveure van de orde en rust en omdat onbekend is hoelang de pandemie duurt.

3. Detentie ondergaan in pandemietijd

Ontegenzeggelijk is vastzitten in Nederland zwaar, ook al zijn de omstandigheden in internationaal perspectief relatief goed. Je beschikt niet meer over je vrijheid en je bepaalt niet meer zelf wat je wanneer doet op een dag. Detentiezwaarte wordt voor een belangrijk deel bepaald door de mogelijkheden tot contact met de buitenwereld. Door het opschorten van het bezoek en verlopen wordt detentie zwaarder. Als je maanden of zelfs jaren hebt toegeleefd naar de overplaatsing naar een halfopen inrichting, is deze tijd extra zuur. Een goede compenserende maatregel vormt de

beschikbaarheid van *skype tablets* zodat gedetineerden hun geliefden kunnen blijven zien.

De maatregelen zijn goed uit te leggen en worden ook breed geaccepteerd door de populatie. Gedetineerden zien op hun huurtelevisie natuurlijk dat deze toestand voor velen in de vrije maatschappij ook geldt. Een enkeling gaat een stap verder en kiest ervoor zijn cel niet meer af te komen. De meeste gedetineerden proberen er echter het beste van te maken. De klusenteams en huisdiensten zetten een stapje extra door vaker deurklinken, ballustrades en dergelijke te reinigen. Groepsactiviteiten waarbij geen afstand kan worden bewaard zijn opgeschort, zoals kerkdiensten en contactsporten. Waar het kan wordt extra tijd buiten de cel geboden zodat er gekookt kan worden en gebeld met het thuisfront. In veel inrichtingen neemt het personeel spellen, puzzels, DVD's en tijdschriften mee voor de nodige afleiding. In verschillenden inrichtingen worden creatieve oplossingen gevonden zoals de digitale kerkdienst en extra films via de interne tv-zender. Gedetineerden sturen ansichtkaartjes naar verzorgingstehuizen om hun medeleven te uiten en maken mondkapjes op de werkzalen. Om een tastbaar signaal naar het thuisfront te sturen kunnen gedetineerden een polaroidfoto van zichzelf laten maken met een geschreven boodschap erbij. Gedetineerden laten geregeld hun waardering voor de inzet van het personeel zien en dat doet goed.

Toch is ook zichtbaar dat de frustratie her en der oploopt. Er ontstaan spanningen tussen gedetineerden die zich niet altijd laten verklaren. Naast onderlinge confrontaties wordt er meer tegen celdeuren getrapt en op radiatoren getikt. Het personeel treedt hier natuurlijk ferm tegenop want dat gedrag verhoogt de algehele spanning en verstoort ook de nachtrust. Naast verveling en frustratie over het beperktere programma, zal door het stopzetten van bezoek ook de beschikbaarheid van drugs teruglopen. De onderlinge verhoudingen (handel, oplopende prijzen) alsook verslavingen worden hierdoor extra onder druk gezet. Via de media en advocatuur melden gedetineerden dat de orde en rust zoek is. Dagelijks wordt echter bijgehouden hoe het met de gezondheid en orde in de inrichtingen is gesteld en er kan geen andere conclusie getrokken worden dan dat er op dit moment van schrijven er rust en orde heerst in de inrichtingen. Her en der wordt natuurlijk spanning gevoeld, maar de acceptatie van en begrip voor de situatie is groot. Evengoed moeten we zeer waakzaam blijven voor eventuele besmettingen omdat verspreiding snel kan gaan op plaatsen waar veel mensen op een kleine oppervlakte verblijven en waar de comorbiditeit in de populatie hoog is. Gedetineerden hebben zorgen over hun (soms zwakke) gezondheid en over de risico's die hun geliefden thuis lopen. Die afstand wordt in pandemietijd extra hard gevoeld.

Een belangrijke vraag is of de rechten van gedetineerden voldoende zijn geborgd in pandemietijd. De stand van vandaag laat zien dat de inrichtingen na enkele weken crisis, een aanzienlijk dagprogramma in de lucht kunnen houden. De rechtsactiviteiten (met uitsluiting van bezoek) vinden doorgang en er wordt ook vorm gegeven aan het recht op beklag. De klankbordgroep van de commissies van toezicht kwam zeer tijdig met een handreiking die in de praktijk gevolg krijgt. De vestigingsdirecteur houdt intensiever (telefonisch) contact met de voorzitter van de commissie van toezicht. Hierdoor hoeft de commissie niet bijeen te komen. De klachten van gedetineerden kunnen worden behandeld via (beeld)bellen met de maandcommissaris. Gedetineerden laten hun waardering blijken voor de continuering hiervan. De commissie kijkt in pandemietijd strenger naar noodzaak van het afhandelen en de ontvankelijkheid van grieven via een zitting. Ook een zitting kan plaatshebben via (beeld)bellen. Het is in sommige inrichtingen mogelijk via de telehoorvoorziening een zitting te organiseren waarbij de beklagcommissie in de rechtbank plaatsneemt en de gedetineerde in de telehoorruimte van de inrichting.

Als laatste moet benoemd worden dat een ordelijke uitvoering van detentie gebaat is bij een goed overleg met de vertegenwoordiging van de gedetineerden. Op die wijze wordt in veel inrichtingen draagvlak gecreëerd voor de maatregelen en wordt de zelfredzaamheid en verantwoordelijkheid van de populatie gestimuleerd. In tijden van pandemie moet de samenwerking op heel veel fronten worden bewerkstelligd en moeten ook gedetineerden en personeel (figuurlijk) de handen ineenslaan.

4. Tot slot

Eens te meer blijkt dat het gevangeniswezen uiterst complexe processen kent waarin vele belangen en tegenstrijdige gedragingen een rol spelen. Als dan veel (ogenschijnlijk kleine) zaken veranderd moeten worden, leidt dat tot beroering en doet dat een beroep op het aanpassingsvermogen van velen. En aanpassingen doen in een kwetsbaar evenwicht waarin iedereen zijn veiligheid wil hebben, is zondermeer een delicaat proces. Detentie in tijden van pandemie is extra zwaar, maar de acceptatie van de maatregelen is behoorlijk omdat de vrije maatschappij ook wordt onderworpen aan vergelijkbare maatregelen.

Dit is een voorpublicatie van een artikel dat medio juni zal verschijnen in [Sancties: Tijdschrift over straffen en maatregelen](#), jaargang 2020 nr. 3.